

Ortoepia

Spisovný jazyk sa od nárečí odlišuje tým, že má jednotnú a ustálenú normu, má presne určené pravidlá o používaní a spájaní hlások. Spisovný jazyk má celú sústavu pravidiel o správnej výslovnosti. Každý používateľ je povinný ich zachovávať.

Pravidlá spisovnej výslovnosti vyplývajú zo zvukovej sústavy spisovnej slovenčiny. Spisovná výslovnosť vychádza zo stredoslovenskej výslovnosti a čerpá z nej, pretože práve v strednej slovenčine má spisovná slovenčina svoje korene.

Do vzniku ČSR bol základom pre spisovnú výslovnosť **martinský úzus**, t.j. predovšetkým výslovnosť pracovníkov Matice slovenskej. Po Martine sa stala kultúrnym centrom Bratislava, ale až v období tzv. prvej ČSR. Popri matičnej výslovnosti sa pokladala za vzorovú výslovnosť aj scénická reč Slovenského národného divadla v Bratislave, pričom i dodnes bola javisková reč považovaná za vzorovú, a to nielen v Bratislave, pretože sieť profesionálnych divadiel sa rozšírila po celom Slovensku.

Na dosiahnutie jednoty spisovnej výslovnosti treba skúmať ortoepické zákonitosti a ustáliť pravidlá spisovnej slovenčiny. Na pôde Slovenskej akadémie vied existuje tzv. **ortoepická komisia**, ktorá na základe výskumov zisťuje a určuje jednotnú a všeobecne záväznú normu slovenskej spisovnej výslovnosti.

Otázkami a pravidlami výslovnosti sa zaoberá praktická náuka ortoepia - náuka o správnej výslovnosti, do ktorej zahrňujeme ortofóniu a ortoepiu.

Ortofónia sa zaoberá správnym tvorením hlások a ich spájaním v súvislej reči, hovorí o tom, ako sa majú hlásky artikulovať. Ortofonické chyby robí ten, kto napríklad tvorí hlásky na nesprávnom artikulačnom mieste, namiesto otvorených samohlások vyslovuje zatvorené (vplyv maďarčiny), alebo zadné *i* v slove *myslieť* (v slovenčine nemáme rozdiel vo výslovnosti *i* a *y*).

Ortoepia podáva pravidlá o správnom používaní hlások. Ortoepické chyby robí ten, kto síce hlásky správne tvorí, ale používa ich na nesprávnom mieste, napríklad namiesto *lavý* vysloví „lavý“, *bratov* - „bratof“, *diskusia* - „diskúzia“ a pod.

V praxi sa častejšie stretávame s ortoepickými chybami. Pod vplyvom písaného slova sa často nesprávne vyslovujú niektoré hlásky, ide o tzv. písmenkovú výslovnosť. Náš pravopis však nie je a ani nemôže byť dôsledne fonetický, teda písaná podoba sa nezhoduje s hovorenou, napríklad nam. správneho tvaru *dup* sa vyslovuje „dub“, nam. *hamba* „hanba“.

Štýlová diferenciácia

Výslovnosť slovenčiny je diferencovaná, t.j. ústna forma slovenských spisovných prejavov sa diferencuje. Verejné prejavy sa na celom území Slovenska realizujú v spisovnej slovenčine, napriek tomu rozlišujeme dve (respektíve tri) vrstvy ústnej podoby realizovaných prejavov: neutrálny a vyšší, respektíve aj nižší štýl spisovnej výslovnosti.

Neutrálny štýl je základnou a najfrekvencovanejšou podobou spisovnej výslovnosti. Používa sa vo väčšine hovorených prejavov spisovnej výslovnosti.

Vyšší (alebo vysoký) štýl sa používa v hovorených prejavoch umeleckého štýlu a v niektorých slávnostných prejavoch (napríklad slávnostný príhovor na svadbe, promóciách). Prvky vyššieho štýlu sa využívajú najmä v javiskovej reči. Pre vyšší štýl je charakteristická starostlivá výslovnosť, spomalené tempo, menšia dynamika a melodické rozpätie. Vo výslovnosti cudzích slov sa uprednostňuje ich pôvodná podoba. Vo vyššom štýle sa na rozdiel od neutrálneho štýlu vyslovuje samohláska *ä*.

Samohlásky (vokály)

Pre všetky samohlásky je charakteristické, že pri ich tvorení sa výdychovému prúdu nestavia do cesty nijaká prekážka a hlasivky pravidelne kmitajú. Čapík pri artikulácii slovenských samohlások zatvára vchod do nosovej dutiny a vzduch prechádza iba ústami, preto sú všetky slovenské samohlásky ústne. Nosové samohlásky sa v spisovnej slovenčine nenachádzajú.

Pery pri artikulácii slovenských samohlások zaujímajú dvojakú polohu, buď sa vysúvajú dopredu a tvoria zaokrúhlený otvor (samohlásky o, u, iu, ô), alebo sa nevysúvajú dopredu a vytvárajú ploský otvor (samohlásky i, e, ä, a).

Samohlásky tvoria základ slabiky, ba niekedy bývajú i samy slabikou.

Slovenské samohlásky rozdelíme podľa niekoľkých hľadísk:

1. Podľa polohy jazyka vo vertikálnom smere:

- a) vysoké: i, í, u, ú,
- b) prostredné: e, é, o, ó,
- c) nízke: a, á, ä,

2. Podľa polohy jazyka v horizontálnom smere::

- a) predné: i, í, e, é,
- b) stredné: a, á, ä
- c) zadné: u, ú, o, ó,

Pri artikulácii predných samohlások sú pery blízko pri zuboch a nevysúvajú sa dopredu, a tak znejú predné samohlásky mäkko – svetlé samohlásky. Pri artikulácii zadných samohlások sa pery vysúvajú dopredu a zaokrúhľujú sa (pri samohláske „a“ sú v neutrálnej polohe) – tmavé samohlásky.

3. Podľa trvania (kvantity):

- a) krátke: i, e, ä, u, o, a
- b) dlhé: í, é, ú, ó, á

(platnosť dlhých samohlások majú aj dvojhlásky)

Chyby vo výslovnosti samohlások

Medzi najčastejšie chyby vo výslovnosti samohlások patrí nosovosť, labializácia, nedodržovanie pomeru krátkych a dlhých samohlások, skracovanie dlhých a predlžovanie krátkych samohlások.

1.) Nosová výslovnosť

Zvláštnou ortofonickou chybou vo výslovnosti samohlások je nosová výslovnosť (nazalizácia). V slovenčine nemáme nosové samohlásky. Nazalizáciu môžeme pozorovať v susedstve nosových spoluhlások „m, n, ň“, predovšetkým pri výslovnosti dlhých samohlások, najmä pri samohláske „á“, ako aj v slovách, kde je samohláska „a“ medzi dvoma nosovými spoluhláskami, napríklad: *má, máš, máme, mámiť, topánky, nádvorie, nádherné* a pod.

Nosovú výslovnosť spôsobuje „lenivá práca“ mäkkého podnebia. Mäkké podnebie vytvára podneбно-hltanový záver a zatvára vstup do nosovej dutiny. Ak sa záver zruší, dostane samohláska typické nosové zafarbenie. Túto výslovnosť odstránime energetickejšou artikulátnou prácou, dobrou a výraznou artikuláciou.

2.) Labializácia

V slovenčine sú labializované samohlásky „o, ó, u, ú“ a dvojhlásky „iu, ô“. Pri nich sa pery vyšpuľujú dopredu a zaokrúhľujú sa, čo spôsobuje ich tmavšie zvukové zafarbenie. Ide o nápadnú ortofonickú chybu, ktorá sa objavuje v reči vplyvom maďarčiny, ktorú hovoriaci ovláda. Samohláska „a“ sa akusticky približuje k výslovnosti samohlásky „o“. Samohláska „a“ je najotvorenejšia samohláska, ktorá sa vyslovuje bez vysunutia a zaokrúhlenia pier a jazyk voľne leží v spodnej časti ústnej dutiny.

3.) Nedodržiavanie správneho pomeru krátkych a dlhých samohlások

Dôležitým rozdielom medzi slovenskými krátkymi a dlhými samohláskami je rozdiel v trvaní. Dlhá samohláska sa vyslovuje asi taký dlhý čas, ako trvá vyslovenie dvoch krátkych samohlások.

Dlhé samohlásky všeobecne trvajú asi dvakrát toľko ako krátke, no absolútne časové trvanie sa mení podľa tempa reči. V rýchlejšom tempe je však väčší sklon znižovať pomer medzi krátkymi a dlhými samohláskami a nahrádzať dlhé samohlásky krátkymi.

Dlhé samohlásky sa niekedy chybné skracujú, takže sú polodlhé alebo celkom krátke. Najviac sa dlhé samohlásky kráti vo viacslabičných slovách, a to v koncových slabikách, najmä ak sú v tom istom slove dve dĺžky, napríklad: *národného, prechádzajú, západoslovenského, nápadnými*.

Dlhé samohlásky sa veľmi často skracujú v niektorých zámenách a v slovách, ktoré fungujú ako spojky, napríklad: *ktorý, ktorá, ktoré, akého, síce*, ale ku skracovaniu dochádza aj v ustálených výrazoch ako napríklad *dobrý deň, dobré ráno, šťastlivý nový rok*.

Skracovanie dlhých samohlások je v spisovnej slovenčine vážna ortoepická chyba. Táto chyba môže spôsobovať aj problémy v dorozumívaní. Rozdiel medzi krátkymi a dlhými samohláskami sa využíva funkčne, pretože dĺžkou samohlásky sa v slovenčine líšia slová, napríklad *sud – súd, latka – látka, dom – dóm*.

Predlžovanie krátkych samohlások je zriedkavejšie. Pozorujeme ho najčastejšie na konci slov, najmä v slovesných tvaroch typu *vyčnieva, píš, máva*.

Na výslovnosť dlhých samohlások musia dávať osobitný pozor obyvatelia západného a východného Slovenska, pretože v ich nárečiach sú iné dĺžkové pomery ako v strednej a spisovnej slovenčine.

Striedanie krátkych a dlhých samohlások v hraniciach slova určuje pravidlo o tzv. rytmickom krátení.

Pravidlo o rytmickom krátení

V spisovnej slovenčine sa výskyt dĺžok ohraničuje tzv. rytmickým krátením. Bezprostredne za sebou nebývajú dlhé slabiky. Keď má takýto prípad nastať, obyčajne sa skrúti druhá dĺžka. Ak sa tvarotvorný alebo odvodzovací základ končí na dlhú slabiku, ohýbacie alebo slovotvorné prípony s dlhou slabikou sa v rámci slova skracujú. Pri skracovaní sa dlhé samohlásky a dvojhlásky menia na príslušné krátke samohlásky. Vplyvom prozodických vlastností sa môže zmeniť aj kvantita jednotlivých pôvodných slabík. V slovenčine treba počítať so silným tlakom rytmického krátenia na rozdiel od češtiny, kde nie je výskyt dlhých samohlások redukovaný rytmickým krátením. Rytmické krátenie sa uplatňuje predovšetkým na morfolologickej rovine spisovnej slovenčiny. Príčiny rytmického krátenia sa už v 50. rokoch 20. storočia hľadali vo fonetickej realizácii slova, pretože na slabiku s dlhou samohláskou sa spotrebuje mnoho výdychového prúdu, takže nasledujúca slabika sa vyslovuje s menšou intenzitou a menšou dávkou artikulačného prúdu.

Dlhé vokály sa v češtine vyskytujú častejšie ako v slovenčine aj vďaka tomu, že v spisovnej slovenčine sa v protiklade ku krátkej samohláske okrem dlhej samohlásky dostáva aj dvojhláska.

Dvojhlásky (diftongy)

Dvojhlásky sú charakteristické zvuky spisovnej slovenčiny. Prejavujú sa ako nositele slabičnosti, o čom svedčí rytmické krátenie v slovách ako *čierny, básňam*.

V spisovnej slovenčine sú štyri dvojhlásky: *ia, ie, iu, ô* (iné spojenia hlásky samohlások sa v slovenčine nepokladajú za dvojhlásky, ale za samohláskové skupiny).

V dvojhláskach možno rozlíšiť dva po sebe nasledujúce segmenty. Obidva sú krátke, pričom prvý segment je v slovenských dvojhláskach o niečo kratší ako druhý. Dvojhlásky sa vyslovujú v rámci jednej slabiky.

Správna výslovnosť dvojhlások začína tak, že cez prvý segment iba preklázneme k vrcholovej časti, t.j. k segmentu *a, e, u* alebo *o*. Ide teda o plynulo sa meniaci krátky zvuk. Dvojhlásky sú artikulačno-akustické jednotky komplexnej povahy, pre ktoré je charakteristický plynulý a kĺzavý pohyb (zmena) medzi dvoma krajnými bodmi.

Prvý segment slovenských dvojhlások je aj menej zvučný a menej výrazný, výraznejšie v nich vyznieva druhý segment, a preto slovenské dvojhlásky zaradujeme medzi tzv. stúpavé dvojhlásky.

Chyby vo výslovnosti dvojhlások

1.) **Prvý segment** dvojhlások v slovenčine **nie je šumový**, nie je to ani *j*, ani *v*, nemožno preto stotožňovať slovenské dvojhlásky so skupinami *j + samohláska* alebo *v + samohláska*. Chybne sa vyslovuje „ja, je, ju, vo“, napríklad „bjeli, vjacerí, paňju, kvoň“. Dvojhláska sa niekedy vyslovuje s výrazným prechodovým zvukom *j*, takže počujeme skupinu *ija, ije, iju* v slovách „prijateľ, talijanski, paňiju“.

2.) **Druhý segment** dvojhlásky **sa niekedy predlžuje**, chybne sa vyslovuje „taljánski, rjétki, muóí“. Druhá zložka sa vyslovuje ako dlhá najmä na západnom Slovensku pod vplyvom nárečí.

3.) **Dvojhláska sa niekedy chybne rozkladá do dvoch slabík**, keď sa prvý segment vyslovuje ako plná samohláska, prechod k druhému segmentu je dlhší a druhý segment sa vyslovuje s osobitným slabičným impulzom, napríklad „pri-at'eľ, ňi-je, či-ara“.

4.) Niekedy sa **ô nahrádza samohláskou** „o“ alebo „ó“, chybne sa hovorí „móžem, pomóžem, doid'e“. Často sa vyskytuje chybná výslovnosť v slovách, v ktorých sa nachádza dvojhláska na začiatku, napríklad *ôsmak, ôk, ôs*, chybne sa vyslovuje „osmak, ok, os“. Správne by to malo byť [uosmak, uok, uos].

Samohláskove skupiny

Samohlásky sú nositeľmi slabičnosti, v slove je toľko slabík, koľko je v ňom samohlások. Ak sa bezprostredne vedľa seba vyskytnú dve samohlásky, patria do rozličných slabík a slabičná hranica prebieha medzi nimi.

V domácich slovách sa samohláskové skupiny vyskytujú iba v predponových slovách (napríklad: *zaistiť, naučiť sa, zaujúkat*) a v zložených slovách (napríklad: *šikmooký, veľkoobchod, sebaistý*), a to na tzv. morfolologickej hranici, resp. na slovnom švíku. Samohlásková skupina v domácom slove naznačuje jeho zloženosť (predponou alebo skladaním). Samohláskové skupiny sa vyskytujú aj na hranici slov pri splývavej výslovnosti (napríklad: *dobrý obed, moderné električky*).

Oveľa častejšie sa samohláskové skupiny objavujú **v prevzatých a cudzích slovách**. Znakom zdomácnovania prevzatých slov je odstraňovanie samohláskovej skupiny, a to najmä vsunutím spoluhlásky medzi samohlásky pri zachovaní počtu slabík v slove.

Chyby vznikajú vsúvaním spoluhlásky medzi samohlásky:

„kanoje, klišéjovité, ľalija, odyseja, prémijový, pasija, gymnázijum, kakavo“
namiesto správnej výslovnosti

kano-e, klišé-ovité, ľali-a, odise-a, prémi-ový, pasi-a, gimnázi-um, kaka-o.

V prevzatých slovách niekedy po oslabení vokalickej kvality prvej samohlásky môže vzniknúť zvukový komplex podobajúci sa na dvojhlásku, napríklad v slovách *demokracia, siesta, premiér*. Samohlásková skupina „io“ sa objavuje v slovách, ktoré sú prebraté z ruštiny, napríklad *Fiodor, matrioška*. Modelom pre správnu výslovnosť samohláskových skupín v týchto slovách sú domáce slová, ktoré sme uviedli hore. Vyslovujú sa bez prestávky a nevsúva sa medzi ne žiaden prechodový zvuk. Prechod medzi samohláskami je hladký a plynulý, bez prerušenia. Túto výslovnosť charakterizujeme ako splývavú výslovnosť. Samohlásky sa neskracujú, zachovávajú si svoju slabikotvornú hodnotu (tak ako ich

vyslovujeme, keď ide len o jednu samohlásku). Takto sa výrazne odlišujú od výslovnosti dvojhlások. V slovenčine sa odlišujú slová :

vie – vije, kopija – kopia – kópi-a, priat’ – prijat’.

Samohláska ä

Samohláska „ä“ je charakteristický zvuk slovenčiny. V spisovnej slovenčine sa vyslovuje iba po perných spoluhláskach „p, b, m, v“.

V nárečiach sa vyslovuje aj po iných hláskach, napríklad po spoluhláske „k“. Hovoriaci, ktorí neovládajú túto samohlásku, osvojujú si jej výslovnosť dosť ťažko, čo súvisí s jej artikulačno-akustickou osobitosťou.

V súvislosti so štýlovou diferenciaciou spisovnej slovenčiny sa výslovnosť „ä“ začína pociťovať ako príznaková, ako znak vyššieho štýlu, a to najmä v určitých situáciách, keď hovoriacemu osobitne záleží na zvukovom formovaní prejavu:

mäso, päta, vä>čina, mä>kí, d’eväť, záväzok, päť

V neutrálnom štýle spisovnej výslovnosti sa pokladajú za základné tvary s výslovnosťou „e“:

meso, peta, ve>čina, me>kí, d’evet’, závezok, pest’

Na rozdiel od všetkých ostatných slovenských samohlások ide o akúsi „pohybovú“ samohlásku. Artikulačným cieľom nie je iba zaujatie vrcholovej pozície, ale zmena tvaru a polohy jazyka počas výslovnosti „ä“. Nemožno ju však stotožňovať so slovenskými dvojhláskami. Najvyšší bod jazykového oblúka je na začiatku artikulácie, konček jazyka sa slabo opiera o spodné d’asno, chrbát jazyka je oblúkovito zodvihnutý pod podnebie a pery sa na artikulácii nezúčastňujú.

Spoluhlásky (konsonanty)

Pri artikulácii všetkých spoluhlások sa výdychovému prúdu stavia do cesty prekážka. Prekážka môže byť úplná (záver) alebo čiastočná (úžina). Záver úplne zastaví výdychový prúd a spoluhláska vznikne hneď po rozrazení prekážky, čo sprevádza zvukový efekt – explózia (vznikajú záverové, explozívne spoluhlásky). Pri úžine sa len zúži cesta, takže výdychový prúd sa ňou musí predierať. Sprievodným zvukovým efektom – trením vznikajú úžinové, trené spoluhlásky.

Akustickým základom všetkých spoluhlások je šum (t.j. nepravidelné chvenie vzduchových vrstiev). Pri artikulácii niektorých spoluhlások pristupuje k šumu aj tón, lebo pri vytváraní šumu kmitajú aj hlasivky. Tie spoluhlásky, ktorých základom je len šum, nazývajú sa neznelé. Tie, ktorých základom je šum zmiešaný s tónom, nazývajú sa znelé (znelostné páry sú uvedené v kapitole Znelostná asimilácia).

Spoluhlásky na rozdiel od samohlások nebývajú základom slabiky, nie sú slabikotvorné (iba niektoré môžu byť za istých okolností slabikotvorné, konkrétne ide o spoluhlásky r, l, ktoré sa svojou artikulačnou a akustickou povahou približujú k samohláskam. Nazývame ich sonórne /zvučné spoluhlásky).

Spoluhlásky l-l’

Tvrde l sa tvorí končekom jazyka na d’asne a mäkké l’ sa tvorí prednou časťou jazyka na tvrdom podnebí. Miesto artikulácie sa nemá vo výslovnosti zblížovať, aby sa nestrácal artikulačný rozdiel medzi l - l’.

Výslovnosť *le, li* je pre väčšinu Slovákov nárečovo podložená. V spisovnej slovenčine sa nežiada výslovnosť výrazne mäkkého l’, ale zreteľná diferenciacia l – l’.

Mäkké l’ sa vyslovuje v týchto prípadoch:

- pred samohláskami a, o, u (graficky označené mäkčeňom) – *lad, kráľovský, kľúč, maľovať, plúca, chvíľa, ľudia* atď.,

- pred samohláskami *i, í, e* a pred dvojhláskami *ia, ie, iu* v domácich slovách (píšeme bez mäkčeňa, a to možno spôsobuje prevažujúcu nesprávnu výslovnosť tvrdého *l*) - *list, lekvár, lipa, ale, len, lebo, liek, lietáť, úsiliu, liať* atď.

Tvrde *l* však vyslovujeme v tých pozíciách, kde ide o prevzaté slová, ktoré nevnímame ako cudzie slová, lebo sú už veľmi rozšírené:

paralela, kolega, talizman, kaleráb, mandolína, plastelína, krinolína, rizling, zeler, šašlik, poliklinika, komplikácia, disciplína, satelit, paleta, napolitánka, komplikácia filip, chuligán, plebs, roleta, ruleta, telefón, teleskop, politika, pelerína, kulisa, klíma atď.

Tvrde *l* vyslovujeme aj v prevzatých slovách, ktoré končia na *-ik, -ík*, ak nejde o zdrobnené podstatné mená, napríklad *alkoholik*, pred príponou

-ický, napríklad *symbolický, melancholický*, pred príponou *-izovať*, napríklad *civilizovať, aktualizovať*, pred príponou *-izmus*, napríklad *formalizmus, idealizmus*, pred príponou *-in*, napríklad *naftalín, anilín* pred príponou *-ita*, (*banalita, špecialita*), pred príponou *-ista* (*finalista, cimbalista*, no *huslista* s mäkkým *l'*, pretože základný tvar je *husle* s mäkkým *l*).

Pred domácimi príponami so samohláskou *i, í, e* sa spoluhláska *l* vyslovuje mäkko, napríklad *anjelik, bicyklík, golierik, na futbale*

Spoluhláska *l/l'* sa striedajú v slovách typu:

poslať/posl'em/poslal/posl'e, rýchly/rýchlejší/najrýchlejší.

Spodobovanie spoluhlások podľa artikulačného miesta

V súvislej reči sa často stretávajú dve spoluhlásky s rozličným artikulačným miestom. V takomto prípade sa často artikulačné miesto predchádzajúcej spoluhlásky stotožňuje s artikulačným miestom nasledujúcej spoluhlásky. Tomuto stotožňovaniu hovoríme spodobovanie spoluhlások podľa miesta artikulácie.

Nastáva v týchto prípadoch:

1. Ak predod'asnové *n* stojí pred mäkkopodnebnými záverovými spoluhláskami „*k, g*“; d'asnové „*n*“ sa mení a vyslovuje sa mäkkopodnebné „*n*“, napríklad v slovách *strunka, mango, sfinga, špongia, slnko*
2. Ak d'asnové „*n*“ stojí pred pernopernými záverovými spoluhláskami „*b, p*“, vyslovuje sa ako „*m*“, napríklad v slovách *klenba, hanba, bonboniéra, ženba* hovoríme *kl'emba, hamba, bomboňi-éra, žemba*.

Treba však upozorniť, že táto výslovnosť nie je možná na medzislovnej hranici. Tam sa žiada výslovnosť „*n*“, napríklad *on príde, ten básnik*.

Spodobovanie spoluhlások podľa záveru

V hovorovej reči sa niekedy stretávame s nedbanlivou výslovnosťou záverových spoluhlások „*d, t*“ medzi dvoma nezáverovými spoluhláskami. Záver spoluhlások „*d, t*“ sa oslabuje, ba často spoluhlásky „*d, t*“ zanikajú (spodobovanie spoluhlások podľa záveru).

Ortoepia nedovoľuje v týchto prípadoch zanedbávať výslovnosť *d, t*. V spisovnom jazyku tieto spoluhlásky starostlivo vyslovujeme, napríklad v slovách *prázdnny, bezuzdný, kapustnica, vlastnosť, miestnosť, prázdniny, zlostný*.

Spodobovanie spoluhlások podľa znelosti (znelostná asimilácia)

Variácie hlások chápeme ako ich prispôsobovanie sa okoliu, t.j. ako asimiláciu. O variáciách tej istej hlásky môžeme hovoriť preto, lebo mnohé asimilačné zmeny nespôsobujú v jazykovej praxi zámenu hlásky s nejakou inou. Pod asimiláciou sa v širšom zmysle rozumie

ovplyvňovanie, prispôsobovanie, pripodobňovanie hlások (lat. similis =podobný) bez ohľadu na rozsah zmien.

Asimilačné hláskové zmeny môžu mať taký rozsah, že sa menia dištinkatívne vlastnosti, ako sú napr. znelosť-neznelosť, sykavosť-nesykavosť.

Z ortoepického hľadiska je v slovenčine najdôležitejšia **znelostná asimilácia**, ktorá je v našom jazyku spätná. Je jedným z činiteľov spôsobujúcich efekt splývavej výslovnosti. Chyby v znelostnej asimilácii sú nápadné a hodnotia sa ako hrubé ortoepické chyby, napríklad písmenková výslovnosť.

Pri regresívnej znelostnej asimilácii asimilujúca hláska vplýva na predchádzajúcu hlásku, asimilovaná je prvá hláska dvojice a asimilačný vplyv má spätnú orientáciu.

Znelostná asimilácia spočíva v tom, že znelé párové spoluhlásky v istej situácii strácajú znelosť, takže sa vyslovujú ako ich neznelé páry, a neznelé spoluhlásky zasa v istej situácii znelosť získavajú.

Znelostná asimilácia sa prejavuje v tzv. znelostných pároch, a to konkrétne v týchto pároch neznelých a znelých spoluhlások :

Neznelé = p, f, t, t', s, š, c, č, k, ch,

Znelé = b, v, d, d', z, ž, dz, dž, g, h.

Ostatné spoluhlásky sú nepárové znelé (resp. zvučné, sonórne):

r, l, m, n, ň, j.

Znelostné páry sa od seba líšia iba znelosťou. Znelostnej asimilácii podliehajú iba párové spoluhlásky.

Znelostná asimilácia sa v spisovnej slovenčine uskutočňuje na morfeomatických hraniciach, t.j. na týchto miestach :

- na hranici slov,
- na hranici slovných základov v zložených slovách,
- na hranici predpony a koreňa alebo základu slova,
- na hranici koreňa alebo základu slova a odvodzovacej prípony.

Znelostná asimilácia sa v spisovnej slovenčine uskutočňuje vtedy, keď sa na morfeomatickej hranici stretne neznelá spoluhláska so znelou (so znelou párovou, nepárovou alebo samohláskou), alebo keď sa na tomto mieste stretne znelá párová spoluhláska s neznelou, resp. keď po znelšej párovej spoluhláske nasleduje prestávka. **Prestávka** má v znelostnej asimilácii rovnaký účinok ako neznelá spoluhláska.

Znelostná asimilácia na hranici slov, na hranici slovných základov v zložených slovách, na hranici predpony a koreňa alebo základu slova:

Asimilácia znelej na neznelú:

Keď sa na hranici slov, medzi ktorými nie je prestávka, na hranici slovných základov a v zložených slovách (kompozitách) a na hranici predpony a koreňa slova stretne znelá párová šumová spoluhláska s neznelou, asimiluje sa znelá spoluhláska na neznelú. Táto asimilácia sa uskutočňuje aj na konci slova pred prestávkou.

- na hranici slov - *drozd spieva, plod práce, dažď prší*,
[drost spieva, plot práce, dášť prší]
- v predložkových spojeniach - *od večera, v Prahe*,
[ot fčera, f prahe]
- na konci slov pred prestávkou - *dub, mosadz, raž, pstruh*,
[dup, mosac, raš, pstruch]
- v zložených slovách - *beztak, kníhtlačiareň*,

[bestak, knichtlačiareň]

- na hranici predpony a koreňa alebo základu slova: *vzpruha, podpis, občerstvenie, nadchod, rozkaz*

[fspruha, opčerstvenie, natchot, roskas]

Asimilácia neznej na znelú:

Keď sa na hranici dvoch samostatných slov, medzi ktorými nie je prestávka, na hranici slovotvorných základov alebo v kompozitách a na hranici predpony a koreňa alebo základu slova stretne neznelá spoluhláska so znelou spoluhláskou párovou, zvučnou alebo so samohláskou, asimiluje sa neznelá spoluhláska na znelú.

Na hranici predpony a koreňa (základu) slova je v slovenčine táto asimilácia celkom výnimočná.

- na hranici slov - *chlap zavolal, znelosť hlások, les vonia,*
[chlab zavolal, znelozď hlások, ľez voňia]
- na hranici slovných základov v zložených slovách: *čerthovie, lesmajster, všakáno, rotmajster, štvrťrok,*

[čerdhovie, ľezmajster, fšagáno, rodmajster, štvrďrok]

Znelostná asimilácia na hranici základu slova a prípony:

1) Asimilácia znej na neznelú

Keď sa na hranici slova a prípony stretne znelá šumová spoluhláska s neznelou, asimiluje sa znelá spoluhláska na neznelú:

bodka, otázka, batôžtek, zblízka, arabčina, mužstvo, ľahšie, odpadkový,

[botka, otáski, batôštek, zbl'iska, arapčina, mužstvo]

2) Asimilácia neznej na znelú

Keď sa na hranici slova a prípony stretne neznelá spoluhláska so znelou, znelostná asimilácia nastáva v plnom rozsahu iba vtedy, ak je znelou hláskou šumová spoluhláska:

kliatba, prosba, mlatba, výučba, vášho, liečba, veštbá.

[kľiadba, prozba, mladba, víudžba, vášho, ľiedžba, veždba]

Predložky s, k

Podľa pravidla o znelostnej asimilácii na hranici slov sa vyslovujú aj neslabičné predložky *s, k*. Ak nasleduje neznelá spoluhláska, vyslovuje sa "s, k", ak nasleduje znelá hláska (znelá párová, zvučná alebo samohláska), vyslovujú sa "z, g"

- *s čistým, s tetkou, - k plotu, k stolu*
- *s babkou, s rokmi, - k hore, k murárom- vyslov z bapkou, g hore...*

Znelostná asimilácia sa výnimočne neuskutočňuje pred niektorými osobnými zámenami, vtedy vyslovujeme *s ním, s ňou, s nami, s vami, k vám, k nim, k nemu, k nej,* atď. Aj vokalizované predložky *so, ku* sa v spojení s osobnými zámenami *mnou, mne* vyslovujú *so mnou, ku mne*.

Všade inde sa vokalizované predložky *so, ku* vyslovujú ako "zo, gu".

Výslovnosť zdvojených spoluhlások a spoluhláskových skupín

Zdvojené spoluhlásky sa v slovenčine vyskytujú vnútri slova na tvaroslovnej hranici a na hranici dvoch slov.

Pre výslovnosť zdvojených spoluhlások platia tieto pravidlá:

1. Zdvojené zvučné a sykavé spoluhlásky sa vyslovujú bez prerušenia artikulácie ako jedna dlhá spoluhláska *m, n, ň, l, ľ, r, j, s, z, š, ž, denník, pollitrový, najjemnejší, oddnes si.*

2. Zdvojené záverové a polozáverové spoluhlásky *pp, bb, tt, dd, tť, d'd', cc, dzdz, dždž, kk* sa vyslovujú s pevnejším záverom ako pri nezdvojených spoluhláskach, t.j. s pevnejším pritlačením jazyka alebo pier. Takto sa zadrží artikulačný prúd dlhšie za záverom a potom s väčšou silou vyrazí, napríklad *pred dverami, mäkký, zub bolí*.

Skupiny *dc, tc, dč, tč, ds, ts, dš, tš, cs, čš, čs* sa vyslovujú ako *cc, čč*: *sudca, otca, otče, predsa, kratší*.

Tak isto ako zdvojené spoluhlásky sa vyslovujú aj spoluhlásky, ktoré sa stanú rovnakými na základe spodobovania spoluhlások, preto aj skupiny *dt, d't, t'd', zs, žš* vyslovujeme ako *tt, t't, d'd', ss, šš*, napríklad *pod Tatrami, rozsekať, nižší*.

Skupiny *žs, žc, šs, čs, zš, sš, zž, sč* treba v starostlivej spisovnej výslovnosti zachovávať, napríklad: *mužský, rozžať, sčítať, dedičský, bežca, kováčske, rozšantiť sa*. Ak si to spoluhlásková skupina vyžaduje, uplatňuje sa pravidlo o asimilácii spoluhlások, takže správne vyslovíme: *mužskí, bežca, rosšantiť sa*. Výslovnosť „*muškí, kovácke*“ je chybná.

Pri spoluhláskových skupinách *tn, dn, dň, tl, dl, t'l, d'l* nevyslovujeme prvú spoluhlásku tak, ako keby sa nachádzala medzi samohláskami. Konček jazyka tu zotráva v postavení na ďasne.

Pri spoluhláskových skupinách *mp, mb, pm, bm* –sa záver uskutoční pri obidvoch spoluhláskach na tom istom mieste a rovnakým spôsobom, napríklad v slovách *lampa, robme, s chlapmi*.

Spoluhláskové skupiny *stn, stň, zdn, štň, ždň, stl, zdl, st'l, ctn* sa vyslovujú bez zjednodušovania, chybou je vypúšťanie prostrednej hlásky, teda chybná je výslovnosť:

„*vlasnosť, šťastní, prázdňini, zlosní, námesník, dáždňik, naprázdno*“

Správne vyslovujeme:

vlastnosť, šťastní, prázdňini, zlostní, námesník, dáždňik, naprázdno

Výnimočne sa pripúšťa výslovnosť *šesnást'*.

V spisovnej slovenčine sa nezjednodušujú tieto spoluhláskové skupiny:

stk – jedenástka, štk- štkáť, stv – stvorenie, nstv- milosrdenstvo, mstv – klamstvo, tkn – vitknúť, ktn – perfektní.

Nezjednodušujú sa aj niektoré iné spoluhláskové skupiny, no tie patria k menej frekventovaným.

Spoluhláskové skupiny *sts, pts, zsk* sa zjednodušujú, napríklad v slovách *mestský, egyptský, francúzsky*:

meskí, egipští, francúski

Chyby vo výslovnosti spoluhlások

1.) Chyby vo výslovnosti mäkkých spoluhlások t', d', ň, l'.

Tieto chyby sa prejavujú ako nedostatočná mäkkosť spoluhlásky l' a používanie tvrdých spoluhlások t, d, n, l namiesto mäkkých t', d', ň (predovšetkým v oblasti západoslovenského nárečového makroareálu). Ortoepické chyby súvisia so slovenským pravopisom, v ktorom platí pravidlo neoznačovať výslovnosť t', d', ň, l', ak nasleduje i, í, e, ia, ie, iu.

2.) Chyby vo výslovnosti spoluhlásky v.

V písanej podobe poznáme len fonému v, no vo výslovnosti môže ísť o štyri hlásky:

- [v] – pernozubná nešumová sonórna spoluhláska – vyslovuje sa pred samohláskou (voda, víla), pred slabičným r, l, ř, l' (vlk, vrba) a pred neslabičným r, l, l' a j (vrak, vlákno),

- [w] – pernozubná šumová znelá spoluhláska – vyslovuje sa pred znelou párovou spoluhláskou (vdova, vzduch),
- [f] – pernozubná šumová znelá spoluhláska – vyslovuje sa tam, kde je v pravopise v a nachádza sa pred neznelou spoluhláskou (včela, vtrhnúť),
- [μ]- pernoperná nešumová spoluhláska (neslabičné u) – vyslovuje sa vtedy, keď je na konci slabiky v (alebo samohláska u), a to po samohláske (krivda, polievka), po slabičnej spoluhláske (krv, prvky). Tu sa často chybne vyslovuje f – [krf, prfki].
Hláska μ sa artikuluje tak ako samohláska u, jazyk sa však neposúva natoľko dozadu a pery sa nevysúvajú ako pri u. Neslabičné u (polovokál) sa vyskytuje aj v dvojhláske ô.

3.) Chyby v znelostnej asimilácii

Najčastejšie chyby vznikajú na miestach, kde sa stretávajú neznelá spoluhláska + samohláska (samohlásky sú znelé) alebo znelá nepárová spoluhláska, napríklad

„sme, peťuholník, k antonovi, bok loďe“,

správna výslovnosť:

zme, peďuholník, g antonovi, bog loďe

4.) Chyby vo výslovnosti zdvojených spoluhlások a spoluhláskových skupín

Zdvojené spoluhlásky sa v spisovnej slovenčine nesmú vyslovovať ako dve oddelené spoluhlásky s prerušením artikulácie. Nesprávne by však bolo vyslovovať zdvojené spoluhlásky ako jednu nepredĺženú spoluhlásku, mohlo by tak v niektorých prípadoch dôjsť k zámene významu, napríklad v prípadoch typu *podaný – poddaný*.

Vo výslovnosti spoluhláskových skupín sa objavuje najmä nesprávne zjednodušovanie spoluhláskových skupín *stn* a *zdn*.

Slovenské a maďarské diferencie

Mnohých chýb v slovenskej výslovnosti sa dopúšťajú ľudia, ktorých materinským jazykom je maďarčina. Tento jav súvisí s rozdielmi, ktoré môžeme zistiť pri porovnaní oboch jazykov. Maďarské samohlásky sa neodlišujú len kvantitou, ale aj zvukovým zafarbením. Slovenské „a“ nie je labializovaná samohláska, to znamená, že ju nevyslovujeme zaokrúhlenými a vyšpúlenými perami, kým zvukovú kvalitu maďarského „a“ dosahujeme práve týmto spôsobom výslovnosti. Maďarské „e“ je otvorejšie ako slovenské, čel'ust'ový uhol je väčší a jazyk je v ústnej dutine nižšie. Problematická je taktiež výslovnosť typických slovenských hlások – dvojhlások. Zo spoluhlások robí najväčší problém spoluhláska „h“, ktorá je v slovenčine znelá a v maďarčine neznelá. V maďarskom hláskovom systéme nie je zastúpená spoluhláska „ch“, a to ani v prevzatých slovách (namiesto nej sa využíva spoluhláska „h“ alebo „k“, napríklad kémia, mehanika). Ďalším javom, na ktorý sa treba vo výslovnosti sústrediť, sú spoluhláskové skupiny. V maďarčine sú skupiny spoluhlások zriedkavé, kým v slovenčine máme zastúpené spoluhláskové skupiny z troch a viacerých spoluhlások a spoluhlásky r, l sú slabikotvorné. V maďarčine nie je znelostná asimilácia v takom rozsahu a s takými zákonitost'ami ako v slovenčine, preto sa často stretávame s písmenkovou výslovnosťou, t. j. nedodržiavaním znelostnej asimilácie.

Výrazný prednes

Je potrebné uvedomiť si, aké sú rozdiely medzi hovorenou a písanou podobou jazyka, poznať zvukové (akustické) i optické prostriedky reči, ktoré robia hovorenú reč pôsobivou a plastickou. V písanej podobe sa dajú naznačiť nedokonale, alebo sa nedajú naznačiť vôbec. Z tejto stránky má hovorená forma jazyka isté výhody oproti písanej forme.

Jazykový prejav by mal byť jasný a zrozumiteľný, musí vhodne vyjadrovať myšlienkový a citový obsah, t.j. mal by byť výrazný. Výrazný prednes predpokladá tzv. dobrú dikciu a náležitú elokvenciu.

Dikciou nazývame vlastnú techniku hovoreného slova, t. j. fonetické podmienky správneho a dokonalého zachádzania s rečovými orgánmi a zvukovými prostriedkami reči. Ide o dokonalé ovládanie rečových orgánov a správne i bezpečné zachádzanie so zvukovými (fonickými) prvkami a zložkami reči, a to tak pri ich fonetickej realizácii, ako aj pri vhodnom a účinnom využívaní pri verejných jazykových prejavoch akéhokoľvek druhu.

Elokvenca je výrečnosť, zručnosť vo výkone súvislej reči.

Základné poruchy reči

Chybná výslovnosť jednotlivých hlások sa nazýva dyslália a má rozmanité príčiny. Niektoré vznikajú anomáliami na artikulačných orgánoch, poruchami sluchu a centrálnej nervovej sústavy. V bežnej školskej praxi sa častejšie objavujú dyslalie funkčného pôvodu, ktoré vznikajú ako motorická neobratnosť v pohyboch artikulačných orgánov. K najfrekvencovanejším dysláliam patrí **rotacizmus** (račkovanie) – porucha výslovnosti hlásky *r*. Podstatou rotacizmu je nahradenie kmitov hrotu jazyka inou artikuláciou, výslovnosťou na inom mieste.

Sigmatizmus (šušľanie) je poruchou výslovnosti hlásky *s*.

K rečovým chybám iného typu, tzv. neurózam reči, s ktorými sa často môžeme stretnúť v školskej praxi patria:

- zajakavosť – rečová chyba, ktorá vzniká najčastejšie okolo tretieho roku života a prejavuje sa nadmerným až krčovitým svalovým úsilím,
- brblavosť – vyznačuje sa poruchou tempa a rytmu reči, tempo je zrýchlené a postihnutý nestačí vyslovovať všetky hlásky alebo slabiky v slovách, redukuje samohlásky, a tak komolí slová i vetné celky,
- zatvorená fufňavosť – znížená nosová rezonancia, nesprávna výslovnosť hlások *m*, *n*, ktorá sa podobá výslovnosti *b*, *d*.

Špecifickou poruchou čítania je **dyslexia** a poruchou písania je **dysgrafia**. Dieťa - dyslektik zle rozoznáva alebo zamieňa písmená, najmä tvarovo podobné (m ako n, t ako k), smerovo obrátené grafémy v smere pravoľavom alebo zhora nadol (b ako d, p ako b), zrkadlové zámény (sen ako nes) apod. Dysgrafické chyby sa týkajú taktiež tvarovej, smerovej a zrkadlovej zámény. Tieto poruchy sa môžu niektorých žiakov ukázať aj pri nevhodnom postupe učiteľa, najmä keď núti pomalších žiakov do neprimerane rýchleho tempa. Dyslektické príznaky postihujú i výslovnosť. Typ chyby výslovnosti sa označuje ako artikulačná neobratnosť, t.j. nedostatok jemnej koordinácie a tzv. špecifická asimilácia (spodobovanie) hlások, hlavne sykaviek a tvrdých a mäkkých spoluhlások. Pri prvých príznakoch je potrebné informovať logopedické stredisko a rodičov žiaka.

Hygiena hlasu

Fyzický výkon hlasiviek je pri rozprávaní veľký, napríklad pri 30-minútovom rečovom výkone urobia hlasivky približne 150 000 kmitov, pričom nekmitajú počas prestávok a výslovnosti neznelych spoluhlások. Uvedený výkon spôsobuje, že hlasivky patria medzi rečové ústroje, na ktorých sa prejavuje rečová únava. Subjektívne ju pociťujeme ako škriabanie v hrdle, vypadávanie hlasu, zachrípnutie. Rozprávajúci nesmie odstraňovať škriabanie odkašľávaním, lebo to pôsobí na hlasivky negatívne. Pri kašli sa vytvorí silný hlasivkový záver a po jeho rozrazení sa vyrazený vzduch trie o okraje hlasiviek, čo zväčšuje prekrvenie. Odporúča sa spomaliť tempo, hovoriť menšou silou hlasu, zavlažovať hrdlo slinami.

Hlasivky je potrebné šetriť. Dlhšie rečové výkony sa nemajú uskutočňovať v prašnom a hlučnom prostredí, v zafajčených miestnostiach, v prostredí s nedostatočnou vlhkosťou vzduchu. Nepriaznivo pôsobí na hlasivky fajčenie, ktoré môže spôsobiť typické zafarbenie hlasu, tzv. fajčiarsky hlas, ktorý sa prejavuje väčším množstvom šumov a nepravidelným

kmitaním hlasiviek. Ide o dôsledok stvrdnutia hlasových svalov a sústavného vysušania sliznice.

Učítelia patria medzi tzv. profesionálov slova. Do tejto skupiny patria zároveň herci, moderátori, redaktori, hlásatelia. Spája ich pracovný nástroj, a to hlas, ktorý si musia ochraňovať, kultivovať a cvičiť sa v jeho ekonomickom využívaní. Poznáme choroby profesionálov hlasu, a to fonasténiu (oslabenie hlasu), dysfóniu (chrapľavosť) a myasténiu (rýchla únava rečových svalov).

Suprasegmentálne javy

Pri komunikácii sa uplatňuje celý rad zvukových javov, ktoré nazývame suprasegmentálne javy. Nevznikajú činnosťou artikulačných ústrojov, ale sú dané úpravou hlasu, artikulačného prúdu. Rozlišujeme tri typy úprav:

- a) **silová**: prízvuk, dôraz, emfáza, intenzita hlasu,
- b) **tónová**: melódia, hlasový register,
- c) **časová**: prestávka, tempo, rytmus, kvantita.

Niekedy sa na označenie suprasegmentálnych javov používa termín intonácia. V tejto kapitole opíšeme najdôležitejšie z nich.

Prízvuk

Pod pojmom prízvuk rozumieme rozdiely v sile a výške hlasu, pričom obe stránky tvoria jednotu a uplatňujú sa nerovnakou mierou. Prízvuk sa prejavuje tak, že prízvučná slabika je výraznejšia ako neprízvučná. V spisovnej slovenčine je **hlavný** prízvuk na prvej slabike (označujeme ho zvislou čiarou |). **Vedľajší** prízvuk sa nachádza v 4- a viacslabičných slovách na predposlednej slabike (tu ho označíme podčiarknutím).

Podľa stálosti polohy môže byť prízvuk:

- a) **pevný** – zostáva na tej istej slabike slova vo všetkých jeho tvaroch. Takýto prízvuk je napríklad v slovenčine a češtine na prvej slabike slova, v poľštine na predposlednej slabike slova,
- b) **pohyblivý** – jeho poloha sa niekedy mení v tvaroch toho istého slova. Pohyblivý prízvuk je napríklad v ruštine.

Dôraz, emfáza

Vetný prízvuk je nevýrazným intonačným zdvihom. Ide o vetnú modifikáciu slovného prízvuku, prejavujúcou sa vo vyššej jednotke, v texte. Vetným prízvukom sa vyzdvihuje jadro výpovede.

Dôraz je dynamicky a melodicky výrazný a nie je viazaný na určité miesto vo vete. Hovoriaci môže na základe situácie meniť miesto dôrazu vo vete v závislosti od subjektívneho postoja, a tak dostáva veta rozličné významové odtienky:

Prines mi novú **knihu**. (nie zožiť)

Prines mi **novú** knihu. (nie starú)

Prines mi novú knihu. (nie zdvihni)

Dôraz sa v písanej podobe nevyznačuje, no v poznámkach alebo v učebniciach sa dôrazové slovo podčiarkne alebo vysadí osobitným typom písma. Dôraz býva veľmi často na hodnotiacich slovách (prídavné mená, príslovky, prívlastky) a na číselných údajoch.

Emfáza vyjadruje extrémny citový postoj hovoriaceho k výpovedi, prejavuje sa natiahnutím samohlásky v slove, napríklad: *To je krááááása!*

Melódia

V priebehu reči sa nevyslovujú všetky slová na jednom tóne. Výška tónu sa vo vete mení. Jej priebeh si možno predstaviť ako krivku. Tento pohyb základného tónu vety sa nazýva melódia reči a vzniká činnosťou hlasiviek.

Melódia reči súvisí s myšlienkovým a citovým obsahom vety. Zmena výšky tónu nenastáva pri každej hláske, niekedy vyslovíme na jednom tóne niekoľko slabík, v inom úseku zase meníme výšku hlasu pri každej slabike. Melodický priebeh je dôležitý najmä na konci vety a pred prestávkou vnútri vety.

V spisovnej slovenčine rozlišujeme tri základné melodické typy:

1) **Uspokojivá končiaca melódia** (konkluzívna kadencia) – má klesavý ráz, zo začiatočnej vysokej polohy klesá až do relatívne najhlbšej polohy pred pauzou naznačujúcou koniec vety. Kadenciou hovoriaci naznačuje, že už nebude vo vete ďalej pokračovať, že je veta ukončená. Túto kadenciu majú oznamovacie (*Skúška bola náročná.*), želacie (*Kiež by mu to vyšlo.*), rozkazovacie (*Zbehní kúpiť pečivo!*), zvolacie vety (*To je náhoda!*) a dopĺňacie opytovacie vety / obsahujú opytovacie zámeno (*Koľko je hodín?*, *Kde ste to objavili?*).

2) **Neuspokojivá končiaca melódia** (antikadencia) – charakterizuje ju stúpacý ráz, vysoký tón, umiestnený na slove s dôrazom. Antikadenciu majú zisťovacie opytovacie vety, ktoré nemajú na začiatku opytovacie zámeno. Odpoveďou na zisťovaciu otázku je áno alebo nie (*Stihol si prečítať celú knihu?*, *Nikto ma tu nehľadal?*).

3) **Neuspokojivá nekončiaca melódia** (semikadencia) – spája do jedného celku jednotky rovnocenné alebo nerovnocenné (vety v priradovacom alebo podradovacom súvetí). Ide o melódiu vetného úseku, za ktorým nasleduje prestávka nenaznačujúca koniec vety. V pokojnej výpovedi melódia od začiatku vetného úseku klesá, ale tesne pred prestávkou sa zvýši alebo na tejto výške zostáva až do poslednej slabiky taktu. Hovoriaci tak naznačuje, že výpoveď ešte neukončil, že v nej bude ešte pokračovať, napríklad na konci prvej vety v súvetí: *Otec jej povedal, čo si o tom myslí.*

Prestávka

V súvislej reči nevyslovujeme dlhšiu vetu ako jeden celok, jedným dychom. Vo výslovnosti si ju rozdelíme na časti. Prestávka (pauza) je prerušenie hlasového a artikulačného prúdu reči na pozorovateľný čas.

Rozlišujeme prestávku **logickú**, ktorá oddeľuje časti výpovede, a **fyziológickú**, ktorá umožňuje hovoriacemu nadýchnuť sa. Logická a fyziologická prestávka by sa mali vzájomne prekrývať, aby nenastali komunikačné problémy. Je dôležité, aby hovoriaci ovládal miesta, kde prestávka môže, musí alebo nesmie byť. Prestávku vo vete nemôžeme urobiť na hociktorom mieste. Kladieme ju tak, aby sme neodtrhávali od seba tie časti vety, ktoré patria k sebe, teda musíme rešpektovať významovú a gramatickú stavbu vety.

Prestávka nemá byť tam, kde nie je logicky odôvodnená a mohla by sťažovať chápanie zmyslu výpovede. Prestávka musí byť v dlhších a zložitejších súvetiach, ktoré by inak boli ťažko zrozumiteľné, no nemusí byť v kratších súvetiach, napríklad:

Povedali, že neprídu. Kto mlčí, ten svedčí.

Uvedieme základné miesta, na ktorých býva prestávka:

1. Na hranici viet: *Neváhal a zapojil sa do súťaže. No nebol sám. Pridali sa k nemu aj ostatní z triedy.*
2. Na hranici viet v súvetí: *Počúvala hudbu, ktorá ju dovtedy vôbec nezaujala. Celé mesto oslavovalo, veď o víťazstve snívajú už dlhé roky.*
3. Vo vete s priamou rečou: *„Nezabudni sa zastaviť u strýka,“ pripomínala mu mama.*
4. Po oslovení: *Vážení prítomní, vítam vás v nových priestoroch galérie.*
5. Vo viacnásobnom vetnom člene: *Vlhké, tmavé konáre sa kývali vo vetre.*
6. Na hranici vytýčeného vetného člena: *V Tatrách, tam je krásne.*

Počet prestávok závisí od tempa reči a od množstva nadýchnutého vzduchu. Ak hovoríme rýchlo, neurobíme pauzu tam, kde je možná, no len tam, kde je povinná. Takto sa počet páuz v hovorenom prejave znižuje.

Prestávka na neočakávanom mieste je tzv. **dramatická** (umelecká) prestávka, ktorá vyvoláva u prijímateľa moment napätia, očakávania.

Pauzy nebývajú vo vete rovnako dlhé. Dĺžka pauzy závisí od tempa reči, od spôsobu prednesu. Vnútrovetná prestávka je kratšia než prestávka medzi samostatnými vetami, odseková prestávka je dlhšia. Dlhšia prestávka člení rečový prúd výraznejšie, signalizuje väčší myšlienkový zlom v prejave ako kratšia prestávka.

Tempo

Rýchlosť artikulácie hlások vo všetkých častiach jazykového prejavu nie je rovnaká, hovoriaci ju môže meniť. Niektoré časti jazykového prejavu môže povedať rýchlejšie, iné pomaly. Zmeny v rýchlosti jazykového prejavu nazývame tempom. Tempo je stupeň rýchlosti v čase, ide o množstvo slabík alebo slov vypovedaných za určitú časovú jednotku. Závisí od mnohých činiteľov, napríklad od obsahu, od formy prejavu, od jeho vnútornej stavby. Nemá byť ani príliš rýchle, ani pomalé. Pri rýchlom tempe nemôže hovoriaci náležite artikulovať všetky hlásky. Nepresná artikulácia a vynechávanie hlások pri veľmi rýchlom tempe reči by mohli spôsobiť nezrozumiteľnosť reči. Slávnostné prejavy sa prednášajú pomalším tempom, podobne aj vysvetľovanie nového učiva, prednášky. Dlhšie slová sa artikulujú rýchlejšie, tým zrýchľujeme aj artikuláciu frekventovaných slov, ktoré sú informačne chudobnejšie. To je tzv. vecné tempo. Tempo reči nemožno v spisovnom jazyku presne určiť, a preto sa v písanom jazykovom prejave nevyznačuje. Ak hovoríme o závislosti od komunikačnej situácie, napríklad v súkromnej konverzácii, môže byť tempo reči rýchlejšie ako tempo verejného prejavu, uskutočňovaného pred veľkým množstvom poslucháčov vo veľkom priestore.

Ďalej rozlišujeme tempo individuálne a skupinové.

1. **Individuálne tempo** závisí od individuálnych zvyklostí hovoriaceho. Reč ľudí s pokojnou povahou býva pomalé, naopak temperamentní ľudia hovoria obyčajne rýchlejšie.

2. **Skupinové tempo** charakterizuje národné spoločenstvá, napríklad rýchlejšie priemerné tempo reči majú Taliani a Španieli. V priemernom tempe reči sa za sekundu artikuluje do 20 hlások.

Rytmus

Rytmus je výraznou črtou plynulej reči. Prejavuje sa ako očakávanie pretrvávania určitej pravidelnosti. Rytmus vzniká striedaním prízvukných a neprízvukných slabík. Po viacnásobnom opakovaní prvku sa pocit rytmu automatizuje, automatizovaný rytmus je monotónny a negatívne vplýva na vnímanie. Funkčnosť rytmu je založená na pravidelnosti, pre vnímanie sú však dôležité miesta zlomov rytmického pohybu, na ktorých sa pravidelný rytmus narúša.